

La traducció del català al castellà: una tradició aleatòria

per Montserrat Bacardí

La història dels intercanvis translàtics entre aquestes dues llengües tan properes marxa paral·lela a les vicissituds polítiques, econòmiques, socials, culturals... que han viscut. No és pas una relació contínua, ni sovint gaire fluida i, per descomptat, tampoc no és recíproca: si haguéssim de quantificar les traduccions que, al llarg dels segles, s'han dut a terme del castellà al català en comparació amb les que s'han fet del català al castellà, segurament, ens quedàriem curts si ho deixéssim, per fer números rodons, en una proporció d'una a deu.

Al castellà s'ha traslladat, de vegades amb un retard enorme, qualsevol tipus de text literari que presentés alguna mena d'interès, capital o atzarós, preeminent o anecdòtic. A l'inrevés, no costa gaire de rastrejar les versions, els traductors, les editorials, les dates de publicació... i, sobretot, resulta massa fàcil veure-hi els «motius»: els mòbils, la gènesi, les circumstàncies. Tot, molt concret i eventual. La història de la traducció del castellà al català és la suma d'un grapat d'iniciatives esparses, que, a més, sovint han tingut a favor els vents de l'avinentsa. No existeix, doncs, en un sentit rigorós, cap mena de tradició.

I del català al castellà? Es pot parlar de l'existència d'una tradició, d'un seguit de versions que, en les diverses èpoques, han divulgat els autors i els títols més rellevants de cada moment? Les lletres castellanques, se n'han fet prou ressò? De quins escriptors, de quines obres, qui s'hi ha acararat, quan, per què...? Són algunes de les nombroses preguntes que sorgeixen de seguida i que en aquest escrit, per falta d'espai, només podem tractar d'una manera molt superficial, a vista d'ocell, presentant més dades que no pas conclusions.

Les grans obres de la literatura medieval catalana no van despertar gaire interès entre els homes de lletres, els possibles traductors castellans contemporanis, com tampoc no va succeir a l'inrevés, entre d'altres motius per un de ben simple: la minoria culta que llegia en una llengua normalment ho feia també en l'altra, de la mateixa manera que no els costava d'entendre's —per escrit o de paraula— amb un lisboeta o amb un genovès. Val a dir que en el pla de l'oralitat passava si fa no fa el mateix: sant Vicent Ferrer, al tombant del segle XIV amb el XV, predicava en català tant a la seva València nadiua com a Saragossa o a Bordeus, i arreu l'entenien, si més no suficientment per congregar munions de persones deleroses de lliçons edificants. En aquest estat de coses influïa un tret de predisposició psicològica que, per desgràcia, es va perdre més tard. L'home medieval del Mediterrani i dels territoris propers —l'home, en suma, de la Romània— es considerava membre d'una comunitat de parlants de llengües vulgars germanes i molt similars, filles del llatí. El naixement dels estats-nació en el pas dels segles XV-XVI, i la seva progressiva consolidació en el

segle XVI, va afeblir aquest vast sentiment de pertinença i va crear-ne de més reduïts: d'ara endavant els mercaders de Marsella i els de Nàpols ja no podrien entendre's amb la naturalitat amb què ho feien els seus avis. Recordem, d'altra banda, que les obres circulaven per mitjà de manuscrits escassos (la impremta no va aparèixer fins al segle XV) i que de vegades fins després de la mort de l'autor no es tenia notícia de l'existència dels originals.

Així, la primera traducció coneguda d'un llibre de Ramon Llull, *l'Arbre de la ciència*, data de 1663 (feia tres segles i mig que l'autor era mort), i no és fins quasi un segle més tard que surten a llum, totes a Palma, la del *Blanquerna* (1749), la del *Llibre d'Amic e Amat* (1749) i la del *Fèlix o Llibre de meravelles* (1750). De les grans cròniques medievals, la primera que va merèixer una versió castellana fou la de Bernat Desclot, el 1616, i, dos segles més tard, el *Llibre dels fets* de Jaume I (1848) i la de Ramon Muntaner (1860), totes dues traduïdes per Antoni de Bofarull, un dels intel·lectuals que excel·lí en la lenta recuperació del català literari. Tres traduccions diferents ens han pervingut del *Llibre dels àngels* de Francesc Eiximenis: dues d'anònimes, del 1516 i del 1641, i la tercera, del 1865, de Francesc Pelai Briz, un altre dels forjadors de la Renaixença. En canvi, de *Lo somni* de Bernat Metge coneixem tan sols dues traduccions, molt recents, degudes a Martí de Riquer (1985) i a Alfredo Darnell Gascoú (1987). Així mateix, *l'Espill* de Jaume Roig no va ser traduït complet fins al 1950, per Ramon Miquel i Planas, com tampoc no ho va ser la poesia de Jordi de Sant Jordi fins al 1955, un altre cop en versió de Martí de Riquer. Per contra, Ausiàs March, l'escriptor medieval més traduït al castellà —i, segurament, el més imitat—, va merèixer dues versions distintes ja en el segle XVI, la primera de Baltasar de Romaní (1539), abordada per encàrrec de Ferran d'Aragó, el duc de Calàbria, i la segona del poeta portuguès en llengua castellana Jorge de Montemayor (1560), les quals foren reimpresses diverses vegades fins al 1579. Després van transcórrer gairebé dos segles fins que no van tornar a ser publicades, el 1864, a Barcelona, a cura de Francesc Pelai Briz. D'aleshores ençà, March ha temptat encara sis traductors més: Martí de Riquer (1941), Jesús Massip (1959), Juan Antonio Icardo (1973), Pere Gimferrer (1978), Rafael Farreres (1979) i Juan Ramón Masoliver (1985). Del *Curial e Güelfa* posseïm dues versions modernes (la novel·la fou editada per Rubió i Lluch el 1901): de Rafael Marquina (1920) i de Pere Gimferrer (1982). El *Tirant lo Blanc* va tenir més fortuna. La primera versió, anònima, és antiga, molt primerenca, del 1511 (l'original va aparèixer el 1490), i n'hi ha una altra de recent, del 1969, de Joan Francesc Vidal Jové.

Les giragonses de les versions d'Ausiàs March resulten paradigmàtiques de l'evolució general de les traduccions del català al castellà. Quan minva el conreu literari del català i, sobretot, la llengua perd prestigi, minven també les traduccions. De fet, pràcticament s'estronquen, fora d'algunes iniciatives aïllades, des de la segona meitat del segle XVI fins a la segona meitat del XIX, quan els primers renaixentistes s'adonen que poden esdevenir una arma de divulgació poderosa per al redreçament de la llengua i de la literatura catalanes.

De la producció literària dels segles XVI, XVII i XVIII, en bona part redescoberta i divulgada aquests darrers lustres, només tenim notícia de dues traduccions. Magí Pers i Ramona el 1862 va donar a conèixer en castellà la peça teatral de Francesc Fontanella *Amor, firmesa i porfia*. El 1860 Carlos Borromeo va traduir una selecció de poemes de Francesc Vicent Garcia acompanyada —sembla que era inevitable— d'«anécdotas y cuentos que se atribuyen á Vicente García, rector de Vallfogona».

El 1842 Pers i Ramona va editar el poema anònim *Lo temple de la glòria* acompanyat d'una traducció castellana, i quatre anys després, quan només en feia cinc que havia aparegut, una versió de *Lo gaiter del Llobregat* de Joaquim Rubió i Ors —manifest, tal vegada involuntari, a favor de la importància literària de Catalunya. El mateix any Francesc Pelai Briz va traduir-se ell mateix el poema popular *La masia dels amors*, com també ho féu Víctor Balaguer amb el drama *Los Pirineus* (1892) i *Lo romiatge de l'ànima* (1997). Uns quants anys enrere, el 1878, Núñez de Arce i Ruíz de Aguilera, entre d'altres, ja havien traduït les seves reputades *Tragèdies*.

Al final del segle XIX, la irrupció de tres escriptors —Narcís Oller, Àngel Guimerà i Jacint Verdaguer— d'un talent considerable —o excepcional, en el cas de Verdaguer— i, alhora, popularíssims va capgirar aquesta tendència més o menys atzarosa. A les acaballes del segle es van començar a encuriosir els escriptors castellans, s'hi van relacionar i de la relació van sorgir uns vincles fecunds quant a les versions de les seves obres. De Narcís Oller en coneixem vuit, la majoria contemporànies (tret de la seva obra més extensa i ambiciosa, *La febre d'or*, apareguda el 1986), i, de *Pilar Prim*, dues de diferents: de Fernando Weyler (1916) i de Carlos Povo (1951). D'Àngel Guimerà, divuit, algunes reimpresses més d'una vegada des de 1890 fins a 1924, l'any del seu traspàs. La de *Terra baixa* de José Echegaray (qui també va emprendre la de *La filla del mar* i la de *Maria Rosa*), apareguda el 1896 —uns quants mesos abans que l'original—, assolí el 1948 la trentena edició; i van acarar-s'hi, a més, Nogueras Oller, el 1909, que en féu una versió novel·lada, i Francisco Madrid, el 1943. L'esclat de Jacint Verdaguer va avançar-se una mica al dels seus coetanis, arran de la traducció de Melcior de Palau, el 1878, d'un llarg poema que, un any abans, havia obtingut els honors dels Jocs Florals: *L'Atlàntida*. Sis versions més hem descobert d'aquesta obra, la més traduïda de tots els temps, des del mateix 1878, en què en va sortir a llum una altra, fins al 1967. Del conjunt del corpus verdaguerià hem trobat trenta-tres traduccions distintes i, d'un bon nombre d'obres, més d'una versió: quatre de la famosa oda *A Barcelona*, tres d'*Idil·lis i cants místics* i del *Canigó*, dues de *Lo somni de sant Joan*, de *San Francesc* i del *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa*. Verdaguer és un dels comptats escriptors catalans —amb Rusiñol, Pla i Espriu— que ha merescut una col·lecció d'obres completes —més o menys completes— traslladades al castellà: «Colección de obras de Mosén Jacinto Verdaguer, con sus versiones castellanas», amb el text bilingüe, publicada la primera dècada del segle XX.

Passada l'admiració per aquestes tres grans figures de la Renaixença, s'enceta una nova època, que s'allarga fins ben entrada la postguerra, de contactes escadussers entre les dues literatures. Viuen, de fet, bastant d'esquena pel que fa a la producció contemporània, amb algunes excepcions. Com la de Santiago Rusiñol, de qui coneixem onze obres traduïdes, la majoria aparegudes les dues primeres dècades del segle; i de *Fulls de la vida*, dues versions en tan sols onze anys (1904 i 1915). Així mateix, cal destacar set trasllats de l'obra de Víctor Català, gairebé tots coetanis a la publicació de l'original. A més, *Solitud* ha estat traduïda dos cops: el 1907 per Francisco Javier García i el 1986 per Basilio Losada. Però, per exemple, de Joan Maragall, prototipus de l'intel·lectual compromès amb la germanor dels pobles hispànics, només n'hem pogut trobar quatre traduccions (com a llibres, s'entén, una altra cosa són les antologies), i totes ben recents: tres dels reivindicatius anys seixanta i *l'Elogi de la paraula* de 1986. D'altres literats modernistes i noucentistes —o neonoucentistes— de vàlua a penes van ser traduïts. En són una minsa excepció *Les ales d'Ernestina* de Prudenci Bertrana (1910), *Per la vida* de Pous i Pagès (1911), *Servitud* de Puig i Ferrer (s.d.) i *Jacobé* de Joaquim Ruyra (en un trasllat de Josep Carner, de 1909). Carner, Gaziol, Adrià Gual, Miquel Llor, Carles Soldevila o Francesc Trabal no van poder ser llegits en castellà abans de la guerra. Sí, en canvi, Eugeni d'Ors, que va despertar, com a Catalunya, fervors i recels en els cenacles de les lletres castelles, i de qui Enrique Díez Canedo ben d'hora ja va traduir una selecció de proses, el 1905, mentre que Rafael Marquina va encarregar-se de la de *La ben plantada* (el 1911, el mateix any en què van aparèixer els articles a *La Veu de Catalunya*) i la de *La vall de Josefat* (1921). Encara n'hem descobert nou versions més, comptant les més recents, algunes de les quals són obra del mateix Eugeni d'Ors.

Carles Riba, J.V. Foix, Josep M. de Sagarra o Josep Pla pràcticament van començar a ser traduïts en la postguerra, els anys cinquanta. Riba, en aquesta dècada, va veure traslladades les *Elegies de Bierville*, *Salvatge cor* i un recull de la seva *Obra poètica* a càrrec d'Alfonso Costafreda, Paulina Crusat i Rafael Santos Torroella. Les *Elegies* van ser reescrites un altre cop per Ramón Gallart el 1982, i el 1987 José Agustín Goytisolo va girar *Del joc i del foc*. Dels anys seixanta daten les primeres traduccions de Foix: una antologia d'Enrique Badosa (1963), reimpressa i ampliada diverses

vegades. Jaime Ferrán va publicar-ne una altra el 1987. En aquesta dècada, la dels vuitanta, en van sortir a llum noves versions de llibres esparsos, de Juan Ramón Masoliver i de José Agustín Goytisolo; la darrera, la de *Sol, i de dol* de Manuel Longares (1993). La prosa de Sagarra ha tingut més fortuna en llengua castellana que no pas el teatre o la poesia. El 1929 l'aparició d'*All i salobre* va provocar un autèntic rebombori en el món literari català, i l'any següent en va sortir impresa la versió de Rafael Marquina. Posteriorment, ja sota la dictadura franquista, la de *La ruta blava* (1942), *Els ocells amics* (1953), les *Memòries* (1957) i *Vida privada* (1966), aquesta última a cura de dos torsimanys de luxe: José Agustín Goytisolo i Manuel Vázquez Montalbán. Quant al teatre, només tenim notícia d'una adaptació de José María Pemán de *La ferida lluminosa* (1964); i, quant a la poesia, d'una compilació de C. Martí Farreras (1973). El nombre de traduccions de Josep Pla ha augmentat molt aquestes darreres dècades perquè el 1988 va començar a editar-se la «Biblioteca Josep Pla» de versions castellanques. De la *Vida de Manolo contada per ell mateix*, ja n'havia sortit una el 1930 de Juan Chabás, i ens en consta una altra del mateix Josep Pla (1946) i una del poeta Joan Vinyoli (1989). La primera de la postguerra, no d'ell mateix, fou la de Néstor Luján d'*El carrer estret* (1952). Els anys cinquanta en van aparèixer tres més, una tan sols els anys seixanta, tres més els setanta, deu la dècada dels vuitanta i incomptables reedicions al llarg de la dels noranta —moltes a l'entorn de 1997, en escaure's el centenari del naixement.

Llorenç Villalonga, nascut el mateix any que Pla, però d'obra més tardana, tampoc no va començar a ser conegut en castellà regularment fins als anys vuitanta, a recer de la publicació de l'obra catalana, per bé que alguns títols, com el mític *Bearn*, abans havien estat redactats en castellà. Un cas similar és el de Sebastià Juan Arbó, autotraduït sovint, però en dates més reculades, els anys quaranta i cinquanta, i amb freqüència sota els auspicis de la casa editora del seu amic Josep Janés. Xavier Benguerel també va traduir-se més d'un cop ell mateix, sobretot durant la dècada dels setanta, en què va atènyer, amb la versió d'*Icària*, *Icària* (Premi Planeta 1974), unes xifres de vendes remarcables (vint-i-set edicions el 1988). *Aloma*, de Mercè Rodoreda, ha estat objecte de dues versions (1971, 1982).

Quant a la poesia d'aquesta generació «sacrificada», segons la designació de Joan Fuster, val la pena considerar els casos d'Agustí Bartra i de Salvador Espriu. Bartra quasi sempre va esdevenir intèrpret de la pròpia obra (en nou de les deu traduccions que coneixem) i bona part va publicar-la a Mèxic, on va exiliar-se i va romandre trenta anys. D'Espriu hem localitzat vint-i-dues versions diferents, a part dels quatre volums de prosa completa, en edició bilingüe (1985), i dels tres de poesia (trucats: havien de ser cinc) (1980-1981). *Ariadna al laberint grotesc* ha merescut dues transposicions, ben a tocar l'una de l'altra (1986 i 1987), com també el gran poema de la Guerra Civil Espanyola *La pell de brau* (1964 i 1968), llegit sovint en clau antifranquista.

Cap al final dels seixanta va obrir-se una esclatxa valuosa per a les traduccions del català al castellà: l'editorial Polígrafa va encetar una col·lecció destinada només a aquest tipus d'obres, «La Senda». Dues més van veure la llum els anys vuitanta: «Biblioteca de Cultura Catalana», coeditada per Alianza Editorial i Enciclopèdia Catalana, i «Marca Hispànica», sota les Edicions del Mall. Val a dir que cap de les tres no va ultrapassar la vintena de títols, però van servir de tribuna per a la difusió d'una literatura cenyida fins aleshores, després de trenta anys de dictadura, a cercles restringits.

Ho corrobora, en part, l'eclosió que va produir-se en la dècada dels vuitanta i bona part dels noranta. A part dels casos al·ludits, des d'aleshores el públic de parla castellana ha tingut accés a una part considerable de l'obra de Pere Calders, Avel·lí Artís-Gener, Joan Perucho, Jordi Sarsanedas, Joan Brossa, Miquel Àngel Riera, Baltasar Porcel, Terenci Moix, Robert Saladrigas, Montserrat Roig, Jesús Moncada, Carme Riera, Jaume Cabré, Josep M. Benet i Jornet, Quim Monzó, Miquel de Palol, Sergi Pàmies, Imma Monsó o Sergi Belbel. D'altra banda, l'anomenada literatura de gènere ha gaudit d'una acceptació avantatjosa i ha estat força traduïda la novel·la negra (Manuel de Pedrolo, Jaume Fuster, Ferran Torrent...) i la novel·la eròtica (Ofèlia Dracs, Josep Bras, Maria Jaén...).

Igualment, resulten gairebé in comptables les traduccions de llibres infantils i juvenils: alguns autors, com Josep Albanell o Mercè Company, entre molts altres, han estat traslladats al castellà sistemàticament.

Fora d'alguns casos concrets, no disposem de gaire informació —ni d'estudis de cap mena— sobre el tiratge i la difusió de les traduccions, sobre la repercussió que han tingut entre el públic castellà o sobre si han exercit el paper de «pont» per a les versions a d'altres llengües que els correspondria. Per contra, molts dels traductors, sobretot els més allunyats en el temps, han sobresortit en algun camp de les lletres —castellanes o catalanes mateix—, encara que tampoc no ha esta prou examinada la seva aportació en aquest àmbit. En qualsevol cas, som davant d'un material ingent que reclama investigacions de molts tipus. Aquí amb prou feines n'hem pogut presentar una sinopsi esfilagarsada.

BIBLIOGRAFIA

BACARDÍ, Montserrat. «Alfonso Costafreda, traductor de Carles Riba». A: *Actas del congreso "Jaime Gil de Biedma y su generación poética"*. Saragossa: Gobierno de Aragón, 1996, v. II, p. 273-280.

BARCARDÍ, Montserrat. «Les traduccions de la poesia de Carles Riba al castellà». A: *Actes del II Congrés Internacional sobre Traducció*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 1997, p. 425-435.

BASTONS, Carles. «Difusió i recepció de Jacinto Verdaguer en el món hispànic». A: *Verdaguer. Un geni poètic. Catàleg de l'exposició commemorativa del centenari de la mort de Jacint Verdaguer (1902-2002)*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 2002, p. 143-151.

BROCH, Àlex. «Relació i difusió culturals, accions davant d'un repte concret». *Serra d'Or*, núm. 326 (novembre 1986), p. 41-44.

COTONER CERDÓ, Luisa. «Las traducciones de los poetas de la "Escuela de Barcelona", notas de asedio». *Quimera*, núm. 222 (novembre 2002), p. 49-65.

LÓPEZ ESTRADA, Francisco. «El *Tirante* castellano de 1511 y los libros de viajes». A: *Actes del Symposion Tirant lo Blanc*. Barcelona: Quaderns Crema, 1993, p. 441-470.

MARTINES, Vicent. *El Tirant políglota. Estudi sobre el Tirant lo Blanch a partir de les seues traduccions espanyola, italiana i francesa dels segles XVI-XVII*. Barcelona: Curial; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.

MARTORI, Joan. *La projecció d'Àngel Guimerà a Madrid (1891-1924)*. Barcelona: Curial; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

PAGÈS, Amadeu. «Influència d'Ausiàs March sobre les literatures catalana i castellana». A: *Ausiàs March i els seus predecessors*. València: Alfons el Magnànim, 1990 [], p. 377-405.

PINYOL I TORRENTS, Ramon. «La difusió internacional de Verdaguer». *Nexus*, núm. 29 (desembre 2002), p. 66-79.

POMAR, Jaume. *La raó i el meu dret. Biografia de Llorenç Villalonga*. Palma de Mallorca: Moll, 1995.

RIERA I SANS, Jaume. «Catàleg d'obres en català traduïdes en castellà durant els segles XIV i XV». A: *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana*. València; Barcelona: Institut de Filologia Valenciana; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, v. VIII, p. 699-709.

RIQUER, Martí de. *Traducciones castellanas de Ausias March en la edad de oro*. Barcelona: Instituto Español de Estudios Mediterráneos, 1946.

RIQUER, Martí de. «La difusió del *Tirant lo Blanc*». A: *Aproximació al Tirant lo Blanc*. Barcelona: Quaderns Crema, 1990, p. 241-248.

ROMAGUERA I RAMIÓ, Joaquim. «Traduccions entre llengües de l'Estat espanyol». *Revista de Catalunya*, núm. 21 (juliol-agost 1988), p. 135-142.

TORRENT I FÀBREGAS, Joan. «Projecció de *L'Atlàntida* més enllà dels Països Catalans». A: *Jacint Verdaguer en el centenari de L'Atlàntida*. Barcelona: Fundació Carulla Font, 1977, p. 76-94.

«Translations of Mercè Rodoreda's Works». *Catalan Writing*, núm. 11 (1993), p. 42-47.

1661. *Revista d'història de la traducció* [UAB], 1 (2007), <http://www.traduccionliteraria.org/1>